

INVESTITSION FAOLIYATNING ICHKI NAZORATI VA AUDITI: NAZARIY ASOSLAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Raxmatullayeva Nargiza Nuriddinovna

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti, katta o'qituvchisi.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi.

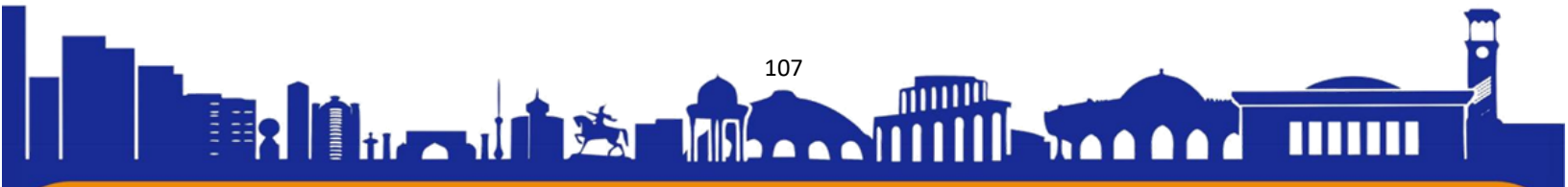
ANNOTATSIYA: Jahon iqtisodiyotida investitsiyalarga talab va taklif o'rtasida nomutanosiblik tendensiyasi hukm surmoqda. Bugungi kunda investitsiyalar oqimi taraqqiy etgan mamlakatlardan rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotiga faol yo'naltirilayotganligining guvohi bo'lmoqdamiz. Natijada rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar ulushi keskin oshib bormoqda. Ushbu maqolada investitsion faoliyatning ichki nazorati va auditi tushunchalari, ularning nazariy asoslari hamda zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Investitsion jarayonlarni samarali boshqarish, moliyaviy xavflarni kamaytirish hamda investitsion loyihalarning shaffofligini ta'minlashda ichki nazorat va auditning ahamiyati katta. Ichki nazorat tizimi korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi hamda resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Maqolada ichki auditning asosiy funksiyalari, uni tashkil etishning zamonaviy tamoyillari, xalqaro standartlarga asoslangan yondashuvlar va ilg'or xorijiy tajribalar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, investitsion faoliyatda ichki audit tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: investitsion faoliyat, ichki nazorat, audit, moliyaviy xavflar, shaffoflik, nazorat tizimi, xalqaro standartlar, zamonaviy yondashuvlar.

KIRISH

Hozirgi davrda investitsion faoliyat har qanday davlat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va innovatsion o‘rinishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Investitsiyalar mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, sanoatni modernizatsiya qilish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishda katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, investitsion jarayonlarning samaradorligini ta’minlash, moliyaviy xavflarni kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanish masalalari dolzarb hisoblanadi. Investitsion faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida ichki nazorat va audit muhim rol o‘ynaydi. Ichki nazorat tizimi tashkilot va korxonalarda moliyaviy intizomni mustahkamlash, investitsiyalarning shaffofligini ta’minlash va korrupsiya xavflarini kamaytirish uchun zarur bo‘lgan asosiy vositalardan biri sanaladi. Shu bilan birga, ichki audit esa investitsion faoliyatning ishonchliligini oshirish, xatoliklarni oldindan aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha samarali usullarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Bugungi kunda ichki nazorat va audit jarayonlariga zamonaviy yondashuvlarni tatbiq etish dolzarb masalaga aylangan. Xalqaro standartlar va ilg‘or xorijiy tajribalar asosida ichki audit tizimini takomillashtirish, raqamli texnologiyalar va tahliliy usullardan keng foydalanish investitsion faoliyat samaradorligini oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada investitsion faoliyatning ichki nazorati va auditi bo‘yicha nazariy asoslar, zamonaviy yondashuvlar hamda ularning amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida ichki audit va nazoratning asosiy funksiyalari, xalqaro tajriba va milliy amaliyot asosida investitsion xavflarni kamaytirish mexanizmlari ham ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, investitsion jarayonlarda ichki audit tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

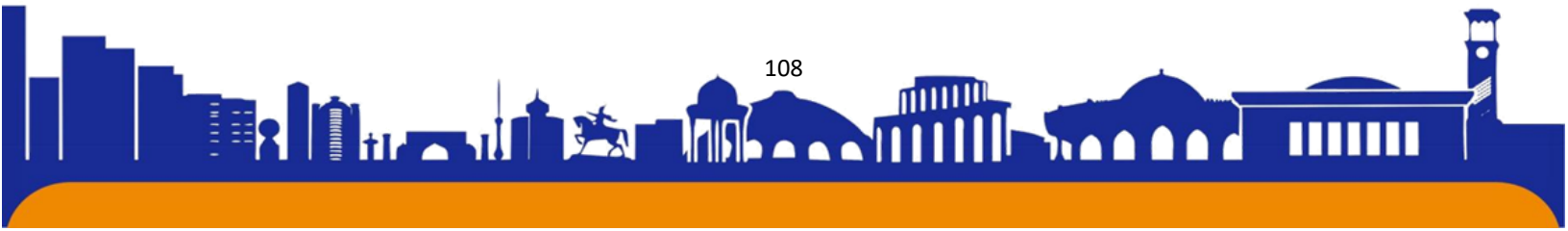

ADABIYOTLAR SHARHI VA METODOLOGIYA

Investitsion faoliyatning ichki nazorati va auditi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ushbu sohaning nazariy va amaliy asoslarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Ko'plab tadqiqotchilar investitsion jarayonlarning samaradorligini ta'minlashda ichki nazorat va auditning ahamiyatini ta'kidlaydilar. Masalan, K. Spencer Pickett (2010) ichki auditning zamonaviy tamoyillarini yoritib, uning moliyaviy intizomni mustahkamlash va korporativ boshqaruvni yaxshilashdagi rolini tahlil qilgan. Shuningdek, M. Drogalas va G. Siopi (2018) o'z tadqiqotlarida ichki nazorat tizimining investitsion qarorlarni qabul qilishga ta'siri haqida fikr yuritib, uni tashkilotning moliyaviy barqarorligi bilan bog'lagan. Xalqaro amaliyotga ko'ra, COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 2013) modeli ichki nazoratning asosiy komponentlarini o'z ichiga oladi va ushbu model hozirda ko'plab tashkilotlar tomonidan qo'llanilmoqda. Basel II va Basel III standartlari esa bank sektorida ichki audit va nazorat tizimlarining ahamiyatini belgilaydi. O'zbekiston sharoitida esa A. Karimov (2021) va Sh. Raximov (2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda milliy iqtisodiyotda ichki audit tizimini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Hozirgi kunda investitsion faoliyatning shaffofligini ta'minlashda axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Deloitte (2020) va PwC (2021) tomonidan taqdim etilgan hisobotlarda ichki audit jarayonlarini avtomatlashtirishning afzalliklari, sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarining auditi rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan.

Ushbu tadqiqot investitsion faoliyatning ichki nazorati va auditi bo'yicha nazariy va amaliy jihatlarni tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi: Tahliliy usul – investitsion faoliyatda ichki nazorat va audit tizimining ahamiyatini o'rganish maqsadida xalqaro va milliy adabiyotlar, ilg'or

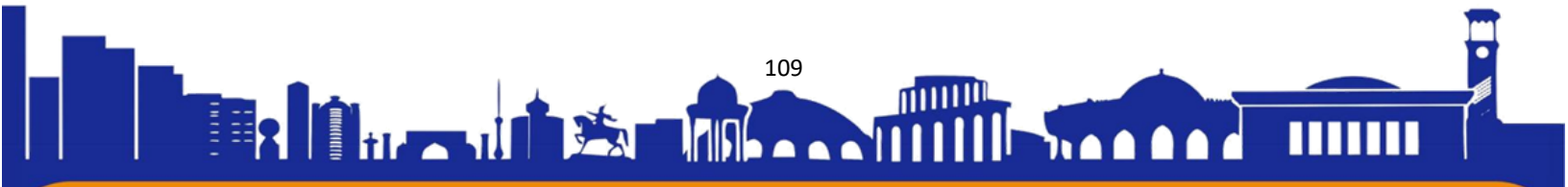

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-3

tadqiqotlar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi. Taqqoslash usuli – ichki auditning xalqaro standartlarga muvofiqligini baholash va O‘zbekiston sharoitidagi investitsion faoliyat nazorati bilan solishtirish uchun qo‘llanildi. Statistik usul – investitsion faoliyatning shaffofligini oshirish va ichki nazorat tizimining samaradorligini baholash maqsadida iqtisodiy ko‘rsatkichlar va audit hisobotlari tahlil qilindi. Amaliy tadqiqotlar – ichki audit va nazorat tizimini rivojlantirish bo‘yicha xalqaro tajribalardan foydalanish, jumladan, COSO modeli, Basel standartlari hamda Deloitte va PwC tomonidan taklif etilgan innovatsion yondashuvlar o‘rganildi. Ekspert baholash usuli – investitsion faoliyatda ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish bo‘yicha mutaxassislarning fikrlari va tavsiyalari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, investitsion faoliyatda ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi hamda ushbu yo‘nalishda samarali boshqaruv strategiyalari taklif etildi.

ASOSIY QISM

Investitsion faoliyat iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, korxonalar va tashkilotlarning kapital mablag‘larini samarali boshqarishga qaratilgan. Investitsiyalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun ularning shaffofligi, xavfsizligi va moliyaviy natijadorligi kafolatlanishi lozim. Shu nuqtai nazardan, ichki nazorat va audit tizimi investitsion jarayonlarning samaradorligini oshirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ichki nazorat – bu tashkilot ichida moliyaviy, huquqiy va operatsion xavflarni kamaytirish maqsadida qo‘llaniladigan mexanizmlar majmuidir. Ichki nazorat tizimi quyidagi asosiy komponentlardan iborat: Nazorat muhiti – korxonada ichki nazorat tamoyillariga rioya qilish darajasi. Risklarni baholash – investitsiyalarning barqarorligini ta‘minlash uchun moliyaviy va operatsion xavflarni baholash jarayoni. Nazorat faoliyatlari – buxgalteriya tizimi, audit, hujjatlar yuritish va boshqa nazorat

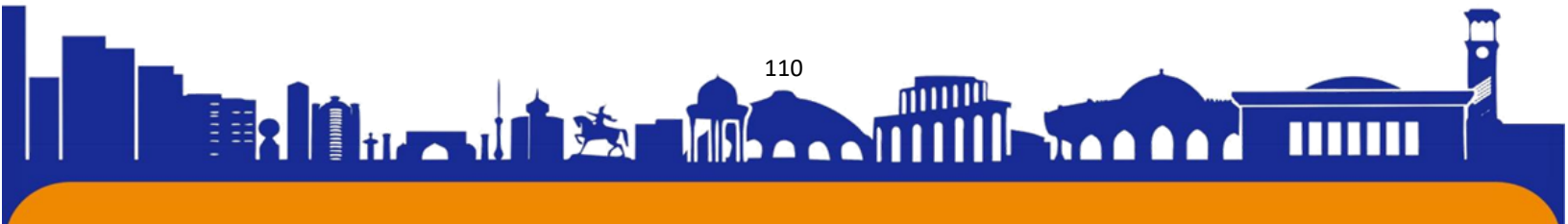

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-3

choralari. Axborot va kommunikatsiya – moliyaviy hisobdorlik va investitsion shaffoflikni ta’minlash uchun axborot oqimlarini boshqarish. Monitoring – ichki nazorat tizimining samaradorligini doimiy baholash va uni takomillashtirish.

Ichki audit esa ichki nazorat tizimining samaradorligini mustaqil baholash va takomillashtirish uchun mo’ljallangan. U quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi: Investitsion faoliyatning shaffofligini ta’minlash; Moliya oqimlarini nazorat qilish va firibgarlik xavfini kamaytirish; Xatolarni erta aniqlash va ularni bartaraf etish; Xalqaro audit standartlariga muvofiq investitsiya loyihalarini tekshirish.

Hozirgi kunda ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirishda bir qator zamonaviy yondashuvlar qo’llanilmoqda: Raqamli texnologiyalar va axborot tizimlaridan foydalanish, Blokcheyn texnologiyalari moliyaviy operatsiyalar shaffofligini ta’minlashga yordam beradi. Sun’iy intellekt va big data tahlili investitsion qarorlarni aniqroq qabul qilish imkonini beradi. ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari audit jarayonlarini avtomatlashtirishga xizmat qiladi. Riskga asoslangan audit tizimi. Bu yondashuv firibgarlik va moliyaviy yo’qotish xavfini kamaytirish uchun investitsiya loyihalarini tizimli baholash imkonini beradi. Bank sektori va yirik korporatsiyalarda riskga asoslangan audit joriy etilib, investitsion xavflarni oldindan bashorat qilish samaradorligi oshirilmoqda. Investitsion faoliyatning barqarorligini ta’minlash uchun ichki nazorat va audit tizimining roli juda muhim. Zamonaviy texnologiyalar, xalqaro standartlar va ilg’or audit metodlari asosida investitsion jarayonlarning shaffofligini ta’minlash va moliyaviy xavflarni kamaytirish mumkin. O’zbekistonda ichki audit tizimini takomillashtirish bo’yicha amalga oshirilayotgan islohotlar muhim ahamiyatga ega bo’lib, ularni yanada rivojlantirish investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qiladi.

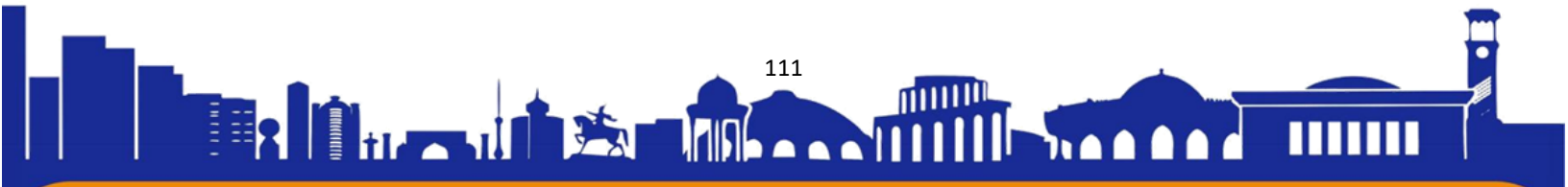

NATIJAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, investitsion faoliyatning ichki nazorati va auditi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, moliyaviy shaffoflikni oshirish va investitsion xavflarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Ichki nazorat tizimi investitsiya xavflarini kamaytirishda samarali vosita hisoblanadi. COSO modeli asosida ishlab chiqilgan ichki nazorat tizimlari kompaniyalar faoliyatini samarali nazorat qilish imkonini beradi. Ichki audit tizimining rivojlanishi korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshirish bilan birga, investitsiyalarning natijadorligini oshirishga ham xizmat qiladi. Zamonaviy raqamli texnologiyalarning joriy etilishi ichki audit jarayonlarini avtomatlashtirishga va moliyaviy axborotning aniq hamda tezkor tahlil qilinishiga imkon yaratadi. ERP tizimlari, blokcheyn texnologiyalari va sun'iy intellekt vositalari orqali investitsion jarayonlarning shaffofligini ta'minlash imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, riskga asoslangan audit tizimi investitsiya loyihalarining xavfsizligini oshirish va moliyaviy yo'qotishlarni minimallashtirishda samarali yondashuvlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekistonda investitsion faoliyatning ichki nazorati va auditi tizimi rivojlanayotgan bo'lsa-da, hali to'liq avtomatlashtirilmagan va xalqaro standartlarga to'liq moslashmagan. Xususan, moliyaviy xavflarni bashorat qilish tizimlarining yetarlicha rivojlanmagani, ichki auditning avtomatlashtirish darajasi pastligi va investitsion jarayonlarning shaffofligi bo'yicha muayyan kamchiliklar mavjud. Muhokama jarayonida xalqaro tajribani o'rganish va ilg'or audit texnologiyalarini joriy etish muhimligi ta'kidlandi. Investitsion jarayonlarning samaradorligini oshirish uchun ichki nazorat va auditning integratsiyalashgan tizimini yaratish talab etiladi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga moslashish, ichki audit tizimida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish va risklarni aniqlash va boshqarish usullarini

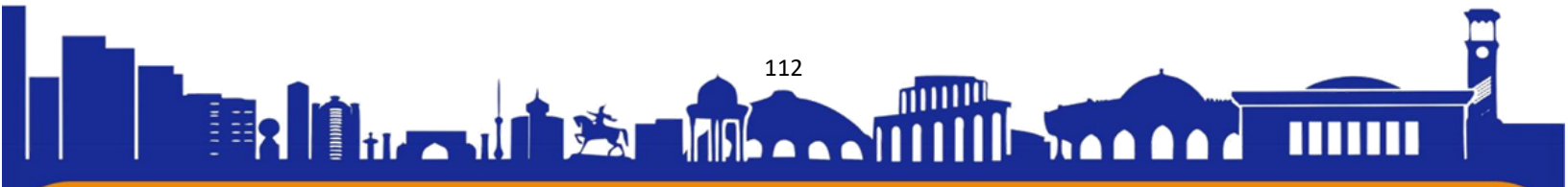

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-3

takomillashtirish investitsion muhitni yanada barqarorlashtirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, investitsion faoliyatning ichki nazorati va auditi tizimini takomillashtirish iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu bois, kelajakda ichki audit jarayonlarini raqamlashtirish, xalqaro standartlarga moslashish va investitsion xavflarni minimal darajaga tushirish bo'yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim.

XULOSA

Investitsion faoliyatning ichki nazorati va auditi iqtisodiy xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ichki nazorat tizimi investitsion jarayonlarning shaffofligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ichki audit esa moliyaviy yo'qotishlar va xavflarni kamaytirishga, investitsiya loyihalarining ishonchligini ta'minlashga imkon yaratadi. Zamonaviy yondashuvlar, jumladan, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarining joriy etilishi audit jarayonlarini yanada samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Riskga asoslangan audit esa investitsion faoliyat xavfsizligini oshirish va kompaniyalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda. O'zbekiston sharoitida investitsion faoliyatni ichki nazorat qilish va audit tizimini takomillashtirish borasida muayyan yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, tizimning to'liq avtomatlashtirilmagani, xalqaro standartlarga moslashish jarayonining sustligi va moliyaviy xavflarni baholash mexanizmlarining yetarlicha rivojlanmagani asosiy muammolar sifatida namoyon bo'lmoqda. Kelajakda ichki audit tizimini avtomatlashtirish, xalqaro tajribani joriy etish va investitsion xavflarni minimallashtirish yo'nalishida keng qamrovli tadqiqotlar va amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish orqali

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-3

mamlakatning investitsion muhitini yanada jozibador qilish va iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. COSO (Committee of Sponsoring Organizations). (2013). Internal Control – Integrated Framework.
2. Basel Committee on Banking Supervision. (2017). Basel III: Finalising Post-Crisis Reforms. Bank for International Settlements.
3. International Federation of Accountants (IFAC). (2019). Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements.
4. International Financial Reporting Standards (IFRS). (2020). IFRS Foundation Standards Overview.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Davlat auditi va moliyaviy nazorat to‘g‘risida”gi Qonuni. (2021).
6. Xalqaro moliyaviy audit va ichki nazorat bo‘yicha ilmiy maqolalar va monografiyalar.

